

REFERATÍVNY ČASOPIS PROBLEMATIKY VEDY O VEDE

V oblasti spoločenských vied v socialistických krajinách sa v poslednom období silne pociťovala potreba vytvoriť zjednotený informačný systém. Táto tendencia našla svoj inštitucionálny výraz vznikom *Ústavu vedeckých informácií* pre oblasť spoločenských vied AV ZSSR. Na jeho systém sa postupne napájajú všetky útvary vedeckých informácií spoločenskovedných pracovísk akademií vied socialistických krajín. Ústav sprostredkúva vedecké informácie formou referatívnych časopisov *Spoločenské vedy v ZSSR* (série: problémy vedeckého komunizmu, ekonomika, filozofické vedy, štát a právo, história, jazykoveda, literárne vedy) a *Spoločenské vedy v zahraničí* (série: problémy vedeckého komunizmu, ekonomika, filozofia a sociológia, štát a právo, história, jazykoveda, vedy o vede, vedy o východe — afrikanistika). Referatívne časopisy každej série vychádzajú 4 razy do roka. Sú adresované vedeckým pracovníkom, prednášateľom, študentským pracovníkom, pracovníkom štátneho aparátu a spoločenských organizácií. Ich cieľom je oboznámiť s najvýznamnejším domácim i zahraničným, predovšetkým marxistickým bádáním v zodpovedajúcich oblastiach spoločenských vied.

Filozofická problematika sa objavuje najmä v sériách *Filozofické vedy* a *Filozofia a sociológia*. V sérii *Filozofické vedy* referatívnych časopisov *Spoločenské vedy v ZSSR* sa kladie dôraz na objasnenie situácie sovietskej filozofickej a sociologickej literatúry. Publikujú sa tu referáty kníh a časopisov z oblasti dialektického a historického materializmu, sociologických výskumov, dejín filozofie a kritiky reformistickej filozofie. V sérii *Filozofia a sociológia* referatívneho časopisu *Spoločenské vedy v zahraničí* sa zaraďujú informácie o knihách a časopisoch z oblasti všeobecných problémov filozofie, logiky, metodológie vedy, filozofických problémov prírodných vied, etiky, estetiky, všeobecných i konkrétnych problémov sociológie, sociálnej psychológie, filozofických problémov náboženstva, vedeckého ateizmu, dejín filozofie a sociológie.

Pod vedením akademika B. M. Kedrova vychádza v referatívnom časopise *Spoločenské vedy v zahraničí* ako jeho ôsma séria časopis *Vedy o vede*. V časopise sa uverejňujú zahraničné práce o problémoch organizácie, riadenia a plánovania vedeckých výskumov. Venuje sa tu pozornosť i problematike efektívnosti vedeckotechnického pokroku, teórie a metodológie vedy, sociálnym a psychologickým aspektom vedy a vedeckej tvorivosti. V ročníku 1975 je referatívnu formou spracovaných približne 400 vedeckých publikácií. Štruktúra tejto série je relatívne stabilná a tvoria ju rubriky: veda a spoločnosť, sociológia vedy, teória a metodológia rozvoja vedy, metódy výskumu a hodnotenia rozvoja vedy, vedecká tvorivosť, organizácia vedeckej činnosti, vedecké kádre a ekonomické problémy organizácie vedy.

Širšie teoretické aspekty analýzy vedy sú sústredené v prvých dvoch rubrikách, kým ďalšie sú profilované psychologickými a ekonomickými prácami.

Obsah prvej rubriky najlepšie priblíži program organizácie UNESCO v oblasti šírenia vedeckých poznatkov. Sústreďuje sa na tri okruhy problémov: problémy vedeckotechnickej politiky, informácií a dokumentácie, vedeckovýskumnej činnosti a vysokoškolského vzdelania (Harrison, J. M.: RŽ 3, s. 22). Je tu skoncentrovaná problematika vedeckotechnickej revolúcie v jej rôznorodých aspektoch, od všeobecných úvah k analýze jej elementov a k spätnému hľadaniu súvislostí. Pre všetky štúdie, o ktorých sa tu referuje, je príznačné chápanie vedeckotechnického pokroku vo vzájomnej podmienenosti ekonomickými a sociálnymi procesmi.

Mnohodimenziálnosť vedeckotechnickej revolúcie podmieňuje voľbu systémového prístupu pre analýzu daných procesov. Z hľadiska riadenia procesov vedeckotechnickej revolúcie volí L. Zacher za systém „potenciál civilizácie“. Týmto pojmom rozumie kádre, kultúru, osvetu, ekonomický, technický a vedecký potenciál, rôzne formy spoločenského vedomia a sociálnych vzťahov. Za jeho podsystémy považuje sféry vedy, techniky, ekonomiky a človeka (RŽ 4, s. 21). O uvedenú koncepciu riadenia procesov vedeckotechnickej revolúcie sa opiera záverečná správa E. Olszewského, vedúceho výskumnej skupiny, ktorá sa v PLR zaoberá problematikou vedeckotechnickej revolúcie. Autor poukazuje na rozdielne prístupy k riešeniu otázok vedeckotechnickej revolúcie v rozličných spoločenských systémoch. Uvádza, že pri hodnotení výsledkov a prognóz vedeckotechnickej revolúcie v kapitalistickej spoločnosti sa prejavujú jednostrannosti buď technokratického optimizmu, alebo humanitárneho pesimizmu, a v poslednom období aj technokratického pesimizmu. Olszewski konfrontuje tieto tendencie s marxistickým prístupom, podľa ktorého je vedeckotechnická revolúcia predpokladom prerastania socialistickej spoločnosti do komunistickej. Marxisticky orientovaní teoretici, berúc do úvahy protirečivosť faktorov vedeckotechnickej revolúcie, zastávajú názor, že sama technika, avšak riadená adekvátnym spôsobom, môže vytvoriť prostriedky na prekonanie týchto protirečení. (RŽ 4, s. 14)

Jedným z určujúcich faktorov vedeckotechnickej revolúcie je veda. V súvislosti s jej prudkým rozvojom sa v poslednom období často hovorí o informačnej explózii. (Nicolau, E.: RŽ 3, s. 14) Pochopiteľne, nie je to len gnozeologická stránka, ktorá priťahuje záujem rôznych špecialistov o sám fenomén „veda“. Hoci nie všetci autori, o ktorých sa tu referuje, sa zhodujú v názore, že veda je bezprostrednou výrobnou silou, poukazujú na tesnú súvislosť vedy a výrobných síl (Krajewski, V.: RŽ 4, s. 89), jej prínos pre spoločnosť považujú za nepopierateľnú skutočnosť. Práve utilitárna stránka vedy, tesnejšie vzťahy medzi vedou a výrobou, proces zospoločnenšenia vedy sú hlavným impulzom prehlbovania vedeckej politiky. S. Encel upozorňuje, že vzájomná súvislosť vedy, techniky a výroby sa musí odraziť aj v oblasti vedeckej politiky. Vedecká politika musí brať do úvahy najpravdepodobnejšie problémy budúcnosti, postihovať vzájomné súvislosti fyzikálnych, biologických, sociálnych, ekonomických a iných faktorov v ich najrôznejších kombináciách, v tzv. sociologických, so-

ciotechnických systémoch a pod. (RŽ 3, s. 21) Tieto komplexné problémy, ktoré sa vynárajú pred vedou, prekračujú úzky národný rámec a tvoria objektívny základ pre integráciu vedy v širšom meradle. To však neznamená, že možno strácať zo zreteľa hľadisko rozdielných spoločenských systémov. G. Kröber (RŽ 3, s. 16) polemizuje s americkým špecialistom v oblasti vedy o vede A. D. Priceom, ktorý osobitosti rozvoja vedy v USA a ZSSR analyzuje čisto z kvantitatívneho hľadiska. Vedecká činnosť je pre Pricea autonómnou oblasťou, ktorá leží mimo všeobecných zákonov spoločenského rozvoja. G. Kröber kritizujúc tento „izolacionistický“ prístup uvádza, že podstatné pre rozvoj vedy v socialistických krajinách nie je ani tak kvantitatívne hľadisko, ale kvalitatívne hľadisko — proces zospoločenšťovania vedy.

Narastajúca integrácia vedeckých poznatkov nachádza svoj odraz v úsilí vedeckej politiky reformovať súčasný vzdelávací systém. Množstvo prác amerických, kanadských, západonemeckých, francúzskych a iných západných autorov zameraných na výskum problémov vysokých škôl poukazuje nielen na potrebu rozvoja integrálneho myslenia, ale aj na otázky študentského hnutia a i.

Prehĺbujúce sa vzájomné pôsobenie vedeckého pokroku a spoločenských premien sa prejavuje aj v úsilí doplniť tradične chápané väzby o nové aspekty. J. Malecki (RŽ 2, s. 14) uvádza dva vzájomne sa dopĺňajúce typy väzieb. V prvej vychádza z jednej vedy (napr. biológia) a ukazuje jej vplyv v rôznych oblastiach života spoločnosti a prírody (zdravie obyvateľstva, poľnohospodárske výnosy, nové druhy zbraní). V druhej vychádza z rôznych oblastí vied (napr. sociológia, právo, medicína, genetika) a poukazuje na ich stretanie sa pri riešení konkrétneho komplexného spoločenského problému (plánované rodičovstvo). F. R. Jevons (RŽ 4, s. 41) upozorňuje, že v súčasnosti už nevystačíme s mechanickým chápaním vnútorných a vonkajších faktorov rozvoja vedy. Polemizuje s názorom, že rozvoj vedy sa určuje vnútornou logikou samej vedy, a ukazuje, že ekonomické a sociálne faktory, svojím spôsobom vonkajšie vo vzťahu k vede, majú na rozvoj vedy rozhodujúci vplyv, lebo určujú tie problémy a oblasti výskumu, ktoré sa majú dostať do centra pozornosti.

Do druhej rubriky referatívneho žurnálu sú zaradené informácie o knihách a časopiseckých štúdiách metodologického a historicko-teoretického rázu. Jedným zo smerov výskumu v tejto oblasti je nepochybne úsilie o kryštalizáciu predmetu filozofie vedy a hľadanie nových styčných bodov medzi filozofiou a vedou. Podľa Nowakovej hypotézy, ku ktorej dospel analýzou konštrukcie vedeckých teórií (RŽ 1, s. 83), filozofia poskytuje špeciálnym vedám východiská pre výber a hierarchiu faktorov usporiadaných podľa stupňa významu pre sám predmet skúmania, čo tvorí základ týchto vedeckých teórií. Avšak — ako pripomína autor — funkcia „obsluhovania“ vedeckých teórií nie je pre filozofiu jediná, a hoci základom empirických teórií sú filozofické východiská, tieto východiská sa preverujú (hoci i nepriamo) empirickými teóriami. Nowinského snaha (RŽ 4, s. 83) zodpovedať otázku, v čom spočíva dialektický prístup k metodológii vedeckého skúmania, je príspevkom k aktuálnemu problému formovania sa dialektiky ako teórie a metódy. Ako konštatuje E. McMullin (RŽ 2, s. 104), proces hľadania filozofického chápania vedeckých teórií na

Západe má svoju históriu. Po tridsaťročnom panovaní teórie logického pozitivizmu začal jeho vplyv upadať. Prvé zásadné kritické pripomienky patria Popperovi a Quineovi. Hlavné ťaženie sa začalo až v päťdesiatych rokoch. Je spojené s menami Polanyiho, Hansona, Kuhna, Toulmina, Feyerabenda, Habermasa a ďalších. Po otrase základov pozitivistickej koncepcie vedy, súčasnú situáciu charakterizuje konfrontácia rôznych prúdov filozofie vedy. F. Suppe (RŽ 4, s. 96) uvádza tri základné smery filozofie vedy: Prvý smer autor približuje pod názvom „kritická deskriptívna analýza“. Charakteristickou črtou tohto smeru je popieranie možnosti racionálnej rekonštrukcie vedeckého poznania. Jeho metodológia je zameraná výlučne na opis reálnych teórií. Druhým prístupom je „sémantický smer“. Je založený na skúmaní invariantných štruktúr vedeckých teórií. Tretím, najvplyvnejším smerom je smer „intelektuálnej perspektívy“. Vyznačuje sa historickým prístupom k výstavbe gnozeológie a prihliadaním na konkrétne štýly myslenia. Do tohto smeru zaraďuje napr. koncepciu T. S. Kuhna. J. Erpenbeck a U. Rösenberg (RŽ 2, s. 11) z hľadiska marxistickej filozofie vytýkajú Kuhnovi, že jeho historický prístup nie je dôsledný, že si nevšima skutočnú sociálnu determinovanosť vedeckého poznania a činnosť vedcov skúma mimo sféry spoločenskej praxe.

Množstvo informácií referatívneho žurnálu sa týka literatúry zaoberajúcej sa všeobecnými uvažovaniami o vedeckej metóde, ako aj rozborom konkrétnych vedeckých metód. M. Malita (RŽ 3, s. 68) svojím príspevkom, ktorý predniesol na Ôsmom medzinárodnom kongrese sociológov v Toronte, polemizuje s čisto kvantitatívnymi prístupmi niektorých teoretikov k revolúcii prebiehajúcej vo vede a technike. Podľa jeho názoru je to len jeden z momentov vedekotechnickej revolúcie, spojený skôr s jej výsledkami, ako s príčinou. Za omnoho významnejšiu črtu pokladá zmenu prístupu k metodológii vedy. Autor predkladá takúto klasifikáciu nových metodologických prístupov za posledných tridsať rokov (pozri tab. na str. 618).

Problematickou, ktorá taktiež priťahuje pozornosť filozofov i metodológov, je otázka špecifickosti vedeckej činnosti v porovnaní s inými druhmi poznávacej činnosti. H. Laitko (RŽ 3, s. 58) charakterizuje vedeckú činnosť z gnozeologického hľadiska ako proces odrazu objektívnej pravdy v ideálnych obrazoch. Autor vyčleňuje tieto tri stupne vedeckej činnosti: fakty, teórie a paradigmy. Ďalej analyzuje proces vedeckej činnosti z hľadiska kategórií cieľa a prostriedkov, pričom zavádza pojem „funkcionálny cieľ“. D. Wahl (RŽ 3, s. 60) spresňuje chápanie vedeckovýskumnej činnosti ako pracovnej činnosti. Z pozícií marxisticko-leninskej metodológie kritizuje koncepcie, ktoré charakterizujú vedeckú činnosť ako špecifickú, pričom zdôrazňuje, že vedeckú činnosť treba chápať ako pracovný proces v celej jeho zložitosti.

Svoje miesto v referatívnom časopise našli aj zložité otázky metodológie spoločenských vied. M. J. Roberts (RŽ 3, s. 75) uvádza, že veľké ťažkosti v tejto oblasti spôsobujú jednak komplikované štruktúry a rôznorodé javy, čo sťažuje širšie zovšeobecnenie, a jednak rozdiely v hodnotovej orientácii vedcov z oblasti spoločenských vied, ktoré sa veľmi často odrážajú vo vedeckom výbere faktov.

Vzťah (impulz)	Prístup	Metóda	Základné pojmy
1	2	3	4
1. Snaha o zvýšenie efektívnosti	Optimalizácia	Skúmanie operácií	Cieľ, kritérium
2. Snaha o postihnutie celku, nie častí	Globálny	Všeobecná teória systémov	Systém
3. Obsiahnutie veľkých komplexov	Regulovanie	Informačné vedy	Informácia
4. Prometheovský	Operacionálny	Projektovanie systémov	Projektovanie
5. Uznanie náhody	Pravdepodobnostný	Teória pravdepodobností	Stochastický proces
6. Uznanie neurčitosti	Rozhodnúť sa v podmienkach neurčitosti	Teória rozhodovania a teória hier	Stratégia
7. Teoretický	Modelovanie reálnych javov	Teória modelovania	Model
8. Štrukturálna analógia (štrukturálna jednota sveta)	Prenos metodologických koncepcií	Štrukturálno-quantitatívny	Matematizácia
9. Perspektívny	Predbiehajúci odraz	Modely budúcnosti	Plán, prognóza
10. Sekularizácia	Zdiskreditovanie mýtov, zničenie dogiem	Univerzálnotechnologický	Tvorivosť

Československá literatúra je zastúpená v Referatívnom žurnále niekoľkými štúdiami z Novej mysli, Filozofického časopisu a Teórie a metódy.

Záverom môžeme uviesť, že cieľom tejto informácie bola snaha priblížiť základné impulzy a tendencie rozvoja príslušnej problematiky, obsiahnutej podľa nášho názoru v pomerne reprezentatívne vybraných publikáciách a štúdiách, ktoré sú zaradované do Referatívneho časopisu *Naukovedenie*.

O. Macháčková